

Горпинич В. О.

**БОЛГАРСЬКІ ПРИЗВИЩА В СУЧАСНОМУ
АНТРОПОНІМІКОНІ БЕРДЯНЩИНИ : Монографія //
Ономастика і апелятиви.**

Д. : Нова ідеологія, 2010. — Вип. 35. — 320 с.

Сучасна українська антропоніміка розвивалася нерівномірно. До кінця 50-х років ХХ ст. вона була панівною у вітчизняній ономастиці, тому під ономастикою розуміли фактично антропоніміку. Після рішення ІV Міжнародного конгресу славістів у Москві 1958 року про створення Європейського гідронімічного атласу (керівник В. Шмілауер), відповідних слов'янського (керівник П. Зволінський) та українського (керівник К. К. Цілуйко) атласів першочерговим було визнано вивчення регіональної топонімії, насамперед гідронімії, а антропоніміка розвивалася епізодично. З початку ХХІ ст. українська антропоніміка переживає нове піднесення, наслідком чого стало видання низки словників і монографій: «Словник прізвищ: практичний

словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини)» за ред. К. М. Лук'янюка (2002), «Словник українських імен» І. І. Трійняка (2005), «Словник сучасних українських прізвищ» у 2-х томах Ю. К. Редька (2007), історико-етимологічний словник П. П. Чучки «Прізвища закарпатських українців» (2005), монографія В. П. Шульгача «Нариси з праслов'янської антропонімії» (2008), монографія «Питання української псевдонімії ХХ століття» (2009) і «Словник псевдонімів ОУН-УПА» (2007) Н. М. Павликівської та ін. З-поміж цих праць добру половину становлять індивідуальні або видані в співавторстві словники та монографії з антропонімії відомого українського ономаста В. О. Горпинича: «Прізвища степової України» (2000), «Пріз-

вища Середньої Наддніпряниці» — у співавторстві (2001); «Прізвиська Дніпровського Припоріжжя» — у співавторстві (2003), «Прізвиська Правобережного Степу» — у співавторстві (2005), «Антропонімія Припоріжжя і суміжних регіонів» — у співавторстві (2006), «Антропонімія древнегрецького мови» (2006), «Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвиськах» (2007), «Болгарські прізвиська в сучасному антропоніміці Бердянщини» (2010).

Рецензована праця привертає увагу фахівців свіжістю думок, оригінальною структурою, самобутнім трактуванням багатьох антропонімічних проблем, ґрунтовним розглядом мовних одиниць і явищ. Відкриває монографію теоретичний розділ «Головні засади дослідження сучасних прізвиськ України» (с. 4–18), в якому подано короткий інформаційний про К. К. Цілуйка та можливу етимологію його прізвиська, аргументовано десять засадних позицій, які необхідно враховувати в процесі дослідження прізвиськ, обґрунтовано значною мірою специфічні для ономастики способи творення прізвиськ вторинної номінації – акцентуаційний, орфографічний, словозмінний та атракційний. Особливо цінною в цьому розділі є аргументація основних вимог (позицій) щодо вивчення антропонімікону певного регіону, які становлять методологічну основу ономастичних досліджень: 1) поетапний суцільний запис прізвиськ кожного населеного пункту; 2) фіксація прізвиськ за сучасним адміністративно-територіальним поділом регіону; 3) визначення територіальної та соціальної поширеності прізвиськ; 4) обов'язкова фіксація узуальної та юридичної форм прізвиська; 5) достовірними і легітимними є лише прізвиська з прийнятим у досліджуваній місцевості наголосом; 6) жіночі відповідники до чоловічих прізвиськ прикметникової форми є окремими лексемами, а не словоформами; 7) прізвиська є об'єктом лінгвістичної топографії, що вивчає всю сукупність відповідних одиниць, і картографії, що характеризує їхню територіальну закріпленість; 8) етимологічний аналіз прізвиська має ґрунтуватися насамперед на матеріалі того середовища, в якому воно народилося й сформувалося; 9) прізвисько є антропонімічною (= лексичною) ознакою місцевої говірки; 10) на формування антропонімікону певного регіону впливають характерні для нього екстралінгвальні чинники. Реалізація цих положень, які автор сформулював виходячи з власного досвіду й досягнень сучасної антропоніміки, забезпечить ономастам об'єктивні результати дослідження й системне вивчення власних назв людей та інших онімних класів. Особливо важливим є врахування такого підходу для молодих дослідників пропріальної лексики.

Основну частину монографії становить розділ «Болгарські прізвиська Бердянщини» (с. 19–180), в якому В. О. Горпинич на практиці реалізував попередньо узагальнені ним теоретичні засади. У цьому розділі досить докладно схарактеризовано екстралінгвальні чинники, які впливали на формування болгарських прізвиськ Бердянщини (географічне положення краю, історія його заселення, міграційні процеси тощо), подано етимологію, словотвірні, інноваційні та говіркові особливості розглянутих антропонімів. Центральне місце в розділі відведено етимологізуванню (с. 29–62) та характеристиці словотвірної структури (с. 71–154) болгарських прізвиськ, хоч словникові статті в кожному з цих підрозділів мало чим відрізняються за методикою аналізу, тому їхнє протиставлення видається не зовсім виправданим. Щоправда, дублювання інформації в них немає, бо, як зазначає автор на початку словотвірної частини, «у цьому розділі аналізуються прізвиська, що не ввійшли до розділу “Етимологія болгарських прізвиськ”» (с. 71), тобто різні прізвиська розглянуто в різних підрозділах, але за подібною етимологічно-дериваційною схемою. Такий комплексний підхід хоч і нечітко розмежує відповідні аспекти дослідження антропонімів, та все ж забезпечує виконання головного завдання монографії — розкрити природу та особливості антропонімічної номінації на момент виникнення прізвиськ у болгарському мовному середовищі, їхній розвиток і системні зв'язки з онімною та апелативною лексикою у процесі функціонування в іншомовному (російському або українському) дискурсі. Крім того, реалізована В. О. Горпиничем методика дозволила мінімізувати «розірване» сприйняття інформації про походження та структуру антропонімів, розглянутих за алфавітом у формі словникових статей етимологічного характеру. Принаймні після прочитання монографії складається цілісне враження про болгарські прізвиська Бердянщини як системне динамічне явище з балканськими витоками, що знало східнослов'янської мовної адаптації.

Дуже важливим і цінним є те, що після проведеного аналізу прізвиськ острівних болгарських сіл подано додаток «Корпус прізвиськ Бердянщини», який складається з двох частин: 1) Топографічний словник прізвиськ (с. 182–249), в якому за алфавітом складено повні списки прізвиськ усіх сіл Бердянського району із зазначенням наголосу та соціальної поширеності; 2) Картографічний словник прізвиськ (с. 250–318), який засвідчує територіальне поширення відповідних одиниць Бердянщини. Ці словники сповна ілюструють антропонімічну систему Бердянщини, в якій болгарські прізвиська є органічним ма-

теріалом, що відбиває як загальні, так і специфічні для материнського (болгарського) середовища ознаки.

Рецензована праця вражає високою лінгвістичною та екстралінгвістичною інформативністю, яку забезпечує загалом вдало реалізований порівняльно-історичний метод аналізу, досвід В. О. Горпинича у вивченні давньогрецької та слов'янської пропріальної лексики. Сюди варто додати властиву йому лексичність у використанні маргінальних наукових термінів, окремі з яких належать самому авторові (наприклад, *прізвищекон*) та у кваліфікації деяких мовних явищ і процесів. З-поміж останніх варто відзначити послідовне пояснення антропонімів на **-ов** / **-ев** з урахуванням процесу субстантивації форми посесиву в словосполученнях типу *Ботев син* та її наступної антропонімізації як однокомпонентного прізвища.

Перелік цікавих результатів і новаторських пояснень складних фактів і явищ у рецензованій праці можна продовжити. Водночас етимологія деяких прізвищ або їхніх основ залишається дискусійною, подекуди непереконливою. Так, про прізвище *Байдалов* сказано: «Складається з двох компонентів: *бай* “господин” як форма звернення до старшої людини і *дал-*. Формантом є посесивний суфікс **-ов**, який приєднується до агентивної основи. Тому сегмент **-дал-** означає особу» (с. 29). Беззаперечним у цьому твердженні є лише посесивний характер антропоніма, але щодо його твірної основи виникають сумніви. Судячи з усього, *байдал* є природним варіантом апелятива *байтал*, який має тюркське походження: *байтал* у всіх тюркських діалектах має значення «кобила», перен. «доглянута, здорова, квітуча (про дівчину, молоду жінку)» (Севортян, 1978, 36–37). Що до субстантивного кореня *дал*, то він у жодній тюркській мові не містить семантики «особа» (Радлов, III/2, 1632–1633).

Прізвище *Бонжук* справедливо визначено як посесив на **-ов**, але висновок про походження твірної основи, на нашу думку, є сумнівним: «Передформатна частина **бонжук* “хороший театральний посередник” сформувалася композитним шляхом болгарського жаргонного слова *жук* “театральний посередник” і загальноживаного французького ад'єктива *bon* “хороший”» (с. 31). Переконливий вигляд має тюркська етимологія твірної основи прізвища **Бонжук*, утвореного семантичним способом від апелятива *бонжук*, те саме, що *монжук* (Севортян, 1978, 189), відомого ще в давньотюркській мові як *топшук* «буси, намисто; талісман, амулет» (ДТС, 346).

Загалом тюркський компонент є досить вагомим у лексичній основі болгарського антропонімікону, тому для його етимоло-

гічного аналізу варто було залучити найкращі в галузі тюркології словники: «Опыт словаря тюркских наречий» у 4-х томах (8-ми книгах) В. В. Радлова, «Этимологический словарь тюркских языков» у 4-х частинах Е. В. Севортяна (остання частина видана у співавторстві з Л. С. Левітською), академічний «Древнетюркский словарь» та ін., а не обмежуватися переважно «Българско-русским речником» і ґрунтовною монографією С. Ілчева «Речник на личните и фамилни имена у българите», яка не охоплює всіх болгарських прізвищ Бердянщини. Корисними для з'ясування походження болгарських прізвищ були б такі фундаментальні праці, як «Български етимологичен речник», «Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд» тощо.

Через подекуди спрощену процедуру етимологічного аналізу або відповідну подачу матеріалу складається неправильне уявлення про походження окремих онімів. Так, видається некоректним твердження «болгарське прізвище *Тельчаров* (від праслов'янського **теле*)» на с. 6, бо насправді між цими словами відбулося в різні історичні періоди кілька словотворчих актів: *Тельчаров* (в українсько-російському мовному середовищі Бердянщини) < *Телчаров* < *Телчар* < *телчар* «телятник; пастух» < *телце*, демінутив від *теле* «теля» (в мовному середовищі Болгарії), а вже останнє походить від псл. **tele*, яке необхідно подавати прийнятими в науковій практиці графічними засобами. Немає сумніву, що автор саме так розуміє природу прізвища *Тельчаров*, що з певними нюансами він доводить у словниковій статті про зазначений антропонім (с. 30), але проаналізована фраза сприймається неадекватно.

Необґрунтованим залишився висновок про зв'язок назви болгарського с. *Троя* на Бердянщині з відповідним античним ойконімом: «Болгари селилися компактно, утворюючи нові села: ...*Трояни* (пор. назву давньогрецького міста *Троя*)» (с. 24). Не зовсім зрозуміло, як у прізвищі *Бахчеванжи* з явно тюркською твірною основою «виділяється корінь *бахч-*, посесивний суфікс **-ев-** та суфікс особи **-ан(д)жи-**» (с. 30), адже **-ев-** є слов'янським словотвірним засобом, який тюрки не могли використати для творення власного слова, бо в них для цього є питомо морфеми. І якби навіть з якихось причин до запозиченого з перської мови тюркського апелятива *бахча* приєднався слов'янський афікс перед тюрк. **-ан(д)жи-**, то це був би не посесивний суфікс, а релятивний, і не **-ев-**, а **-ин-**, чого вимагає твірна а-основа. Подібне зауваження стосується і наступного твердження: «*Івов*... Можна з обережністю допустити, що воно співвідноситься з особовим іменем

Ива, не виключено, що це “різновид верби”» (с. 38–39). Насправді словотвірна структура прізвища чітко вказує на твірну о-основу, якою є поширене південнослов’янське *Иво* — гіпокористика від повного імені *Иван*.

На жаль, у рецензованій праці є немало технічних та інших недоглядів, що подекуди відволікає від сприйняття змісту й не з кращого боку характеризує редколегію часопису «Ономастика і апелятиви» та видавництво «Нова ідеологія».

Загалом монографія В. О. Горпинича «Болгарські прізвища в сучасному антропоніміці — ні Бердянщини» є цікавим дослідженням і

цінним джерелом досі не введеного в науковий обіг антропонімного матеріалу. Вона буде корисною різним категоріям читачів: науковцям, викладачам і вчителям, студентам й учням, краєзнавцям і всім, хто цікавиться мовою та історією рідного краю. Українська ономастика потребує таких праць для комплексного вивчення регіонального ономастикону та створення відповідних загальнонаціональних і загальнослов’янських наукових видань, тому рецензована книжка займе в ній гідне місце.

В. ЛУЧИК